Dr. DRAGO ĆEPULIĆ

DESCARTESOVA KRIZA

(O TRISTOGODIŠNJICI)

FILOZOFSKI ESEJ

ZAGREB 1937.

Dr. DRAGO ĆEPULIĆ

DESCARTESOVA KRIZA

I

ROĐENJE NOVOVJEKE FILOZOFIJE

O TRISTOGODIŠNJICI NJEGOVA ESEJA „DISCOURS DE LA METHODE“

ZAGREB 1937.

Tiskara Kuzma Rožmanić, Zagreb, Deželićeva 25.

I. FRANCUSKI PROMETEJ U NJEMAČKOJ »PEĆI«

»Bio sam tada u Njemačkoj, kamo me dozvaše ratovi, koji se još nisu dokončali, i na povratku s krunidbe careve k vojsci zadrži me zima, koja je počinjala, u jednom stanu, gdje nisam imao nikakova razgovora za razonodu, i kako nisam na sreću imao nikakvih briga ni strasti, koje bi me smućivale, ostajah čitav dan sam i zatvoren u jednoj peći, gdje sam imao dovoljno prilike da se bavim svojim mislima«.

Tako počinje drugi dio glasovitog *Discoursa*. Descartes nam sam tu i dalje odaje, da je na povratku s krunidbe cara Ferdinanda II. u Frankfurtu (juli—sept. 1619.) stao snovati o jednoj filozofiji i našao je u njemačkoj »peći« t. j. u jednoj sobi, koju je grijala peć, i to na granici Bavarske u Neuburgu na Dunavu. Ima mu 23 godine, otišao je u svijet, u vojsku za 30-godišnjeg rata, da se sred života okuša i izađe iz — krize, u koju je zapao navršivši nauke odlično, ali bez zadovoljujućeg rezultata za dušu, žednu istine i jasne spoznaje. »J'avais un *extrême* désir de les apprendre« veli (u 1. dijelu) o znanostima i umjetnostima, kojima se učio od djetinjstva. Ali na žalost, tek što sve nauke svrši »da bude primljen u red učenih ljudi« nađe se »smućen *tolikim* dvojbama i bludnjama«, te je samo uvidio »sve više svoje neznanje«. I sad je eto — konačno — ovdje u njemačkoj »peći« mogao uskliknuti »heureka«! On je tu našao svoju filozofiju, ako uzmemo s odličnim poznavačem i biografom Descartesovim Jacquesom Chevalierom, da je svoju metodu otkrio nešto poslije, zimi od 1619. na 1620.[1])

Descartesova kriza nije samo lična kriza i zato nas to više zanima. Fouillée, koji je sam idealista u stilu izakantovske filozofije, smatra, pa i s pravom, da »*sva* filozofija iza Descartesa ovisi o njemu i da tu vidimo da »se u zametku javljaju ne samo Kant nego pače i Fichte i Schopenhauer«.[2])

---

[1]) Jacques Chevalier: Descartes, Paris, Plon 1921, str. 46.

[2]) A. Fouillée: Descartes, Grands Ecrivains, 4. izd. str. 177., str. 113.

METELWIN DIGITAL LIBRARY

Descartes zaista reprezentira abdikaciju skolastičke filozofije na početku Novog Vijeka, i s njime dolazi novo doba, on je filozofski Luther Novog Vijeka: ostaje na razmeđu, a inaugurira ipak ono *Novo*. Peguy ga je zvao smionim vitezom, a sam Descartes, koliko god bio povučen i volio mir po onoj antikloj riječi »živi sakriven«, ipak je u filozofiji bio zacijelo veći vojnik nego na bojnom polju. Radilo se samo o taktici, ali filozofirati značilo je za nj vojevati, filozofi »se mogu porediti s vojskovođama, čija snaga raste pobjedama i koji trebaju više muke da se održe, pošto izgube bitku, negoli što je imadu da osvoje gradove i zemlje, pošto je dobiše«. On zasniva jednu temeljnu reformu, on želi da sagradi poput »graditelja« novu »kuću«, ako ne i novi »grad« (te slike rabi u početku 2. pogl.), obećava totalnu i definitivnu opću znanost, kojom će se *sve* dati otkriti i duh će ljudski moći vinuti se do rješenja svih pitanja. Da dotle dođemo, treba svladati sve, što stoji na putu, »poteškoće i stare bludnje, koje nas smetaju da dođemo do spoznaje istine«, a to znači »doista biti bitke« (véritablement donner des batailles, 5. pogl.). Ovaj »graditelj« novovjeke filozofije, ovaj vojnik Novog Vijeka pozdravljen je zato od najtipičnijeg novovjekovnog filozofa, koji na mjesto sredovječnog realizma i filozofije bitka postavlja idealizam i filozofiju bivanja, Hegela, ovako: »Descartes je osnivač moderne filozofije, jer uzima misao za princip ... To je junak, on je iznova počeo«.[3])

Pravo se veli kod Petit-de Jullevillea, da Descartesovo životno djelo počinje poput Pascalova jednom sudbonosnom noći.[4]) U noći na 10. studenoga Descartes je usnio u onoj njemačkoj »peći« ona 3 sna, koji za Chevaliera znače postav temelja Descartesove filozofije, a sam Descartes piše o njima: Cum *plenus forem enthusiasmo* et mirabilis *scientiae fundamenta* reperirem«. Tako referira o zanosu njegovu i prvi biograf Descartesov Baillet (govoreći o izgubljenu mladenačkom djelu Descartesovu *Olympica*).[5]) Descartesova je kriza gotovo mistična, Chevalier ističe ovaj »mistički entuziazam«[6]) kojim je praćeno filozofiranje jednog filozofa, koji se inače smatra »hladnim racionalistom«, pa opet je »duša iskreno

---

[3]) ibid. str. 5.

[4]) Petit-de Julleville: Histoire de la litt., sv. 4. članak o Desc. 476. str.

[5]) Chevalier, str. 41.

[6]) ibid. str. 41.

vjerska, pače mistična«.[7]) Pascalova noć od 23. studenog 1654. dala je pak životu ovog obraćenika konačni oblik i otkrila mu »živog Boga«, ne Boga filozofa, Boga, koji se osjeća u srcu.[8])

Od ona 3 sna Descartes je vidio u prvom silni vjetar, kako ga goni k crkvi njegova mladenačkoga koleža, dok on i sam hoće onamo. Zatim je u drugom snu čuo grom, koji ga probudi. (To je uzeo za glas savjesti). A u trećem je vidio jedan riječnik, što si je poslije tumačio za enciklopediju znanosti, dok je »*Corpus poetarum*«, što ga je isto ugledao, uzeo da znači filozofiju i mudrost. Ona 2 mjesta iz tog Corpusa, odnosno iz pjesnika Auzonija: »Quod vitae sectabo iter?« (Koji životni put da odaberem?) i drugo »Est et non« značila su mu, da je njegova životna zadaća filozofija (»biti — ne biti« ne samo u smislu Hamletovu, već opće filozofskom). Descartes će dakle raditi na polju filozofije, koja po njemu polaže temelje svim znanostima. No zašto baš pjesnik da mu simbolizuje zvanje? Zar će i on biti pjesnik? Ne možemo biti zlobni s Voltaireom pa ga nazvati pjesnikom zato, jer da je sva metafizika proizvod mašte, i metafizičari da su dakle neki »pjesnici«. Tako ga Voltaire u tom smislu skupa s Leibnizom zvao »šarlatanom«.[9]) Voltaireu se zamjerili filozofi, koji ne grade sve na iskustvu, a Descartes je s te strane, treba priznati, bio vrlo smioni graditeli, koji je dedukcijom htio nanovo izvesti čitav svemir iz svojih zasada dajući malo važnosti iskustvu. Dajmo riječ samome Descartesu, onom mladenačkom latinskom djelu »*Cogitationes privatae*«, koje je u Hannoveru našao *Foucher de Careil* kopirane rukom Leibnizovom i izdao ih. Foucher de Careil u predgovoru zove ove Descartesove bilješke (jer to su tek bilješke o svemu i svačemu) »l'annonce de sa réforme et comme la préface de son Discours«. Na str. 12. čitamo: »Mirum videri possit quare graves sententiae in scriptis *poëtarum* magis quam philosophorum. Ratio est quod poetae per enthusiasmum et vim imaginationis scripsere: sunt in nobis semina scientiae, ut in scilice, quae per rationem a philosophis educuntur, per imagi-

---

[7]) ibid. str. 45.

[8]) Vidi moj članak o Pascalu u Hrv. Prosvjeti god. 1924. str. 366.

[9]) Vidi moju raspravu »Voltaire, Leibniz i teodiceja« Nast. Vjesnik god. 1919./20. str. 399.

METELWIN DIGITAL LIBRARY

nationem a poëtis excuciuntur *magisque* elucent«.[10]) U ovim »Cogitationes« nalazimo natuknute i one snove i zavjet Descartesov da ode u Loret, ako nađe rješenje svojim mučnim dvojbama. Na str. 8. citirana izdanja čitamo: »Somnium 1619 nov. in quo carmen 7 cuius initium:

Quod vitae sectabo iter?

Auson«.[11])

I one gore citirane riječi o njegovu entuziazmu prilikom otkrića njegove filozofije tu nalazimo. A ne bi bilo pravedno nijekati Descartesu ni živu kršćansku vjersku svijest, kad je izvršio poslije svoj loretski zavjet Gospi, o kome i Baillet govori i Descartes ovdje piše: »Prije konca novembra poći ću u Loret pješke iz Mletaka, ako je tako udobno i uobičajeno; ako li ne, izvršit ću to barem, što pobožnije to itko čini«.[12])

---

[10]) Foucher de Careil: Oeuvres inédites de Descartes, Paris Durand 1859. str. 12. »Može se učiniti čudno, zašto se ozbiljne misli nalaze više u spisima pjesnika negoli u spisima filozofa. Razlog je u tom, što su pjesnici pisali u zanosu i iz mašte; u nama naime imade sjemenaka znanja kao u kremenu, a te izvabljuju filozofi razumom, pjesnici maštom, te se više vide«.

[11]) ibid. str. 8.

[12]) ibid. str. 12. — To je i učinio poslije god. 1624.

II. JEDAN FILOZOFSKI »MEIN KAMPF«

U noći onoj Descartes je dakle otkrio temelje svoje filozofije. Što pjesnici pjesnički izriču, to će on filozofski. Nešto ipak postoji, ne može se o svemu dvojiti. Ja jesam, to je jasno, ako i sve drugo nije; da jesam, kad mislim i dvojim, to je barem eto neposredno jasno, intuitivno jasno, nedvojbeno. Bog opet jest, postoji, jer imam o njemu pojam, a taj može samo od njega dolaziti. Ove dvije istine: »ja jesam, Bog jest« smatra Chevalier da su ono, što je zasjalo duhu Descartesovu, jer te su istine »ugaoni kamen njegove filozofije«, koja je nađena prije otkrića nove metode, opće, matematičke metode.[13]) Descartes dakle nije »hladni« racionalista, barem ovdje se odaje živo srce željno istine, koje pjesničkim zamahom i vjerskim žarom grli sfingu, koja se napokon otkrila. I odsada se dao svim silama na rad da izgradi svoju filozofiju i da je svuda, premda s tisuću mjera opreznosti, koje su nalagale prilike i njegova ćud, proširi. On je našao mjesto brojnih oblika tradicionalne logike svoja 4 pravila, pomoću kojih se sudeći uvijek u pravilnom redu poput matematičara mora doći do svakog poželjnog rezultata »te nema istine tako daleke, do koje se konačno ne bi moglo doći, niti ima istina tako skrovitih, da se ne bi mogle otkriti« (2. dio Discoursa). Vrlo smioni program, koji se može podudarati s onim znanstvenim entuziazmom Renesanse, ali koji će za uvijek ostati neizvediv. Descartes je racionalista, no mi sudimo, da je naš razum tek malo svjetlo, doduše ne varavo, na pravom mjestu, ali preslabo, da sve osvijetli. Naš filozof sad otkrije analitičnu geometriju sve slijedeći svoje rezoniranje i polazeći od najjednostavnijega, redom. Ali smatrajući, da *»principi svih znanosti* treba da se posude *iz filozofije,* u kojoj još nisam našao stalnih, mišljah, da treba da ih tu prije svega ustanovim i budući da je to stvar najvažnija od sviju, gdje se valja najviše bojati naglosti i predsuda, da ne smijem da tražim doći im na kraj prije no dosegnem *zreliju dob* od dva-

---

[13]) Chevalier, str. 57.

METELWNDigitalLIBRARY

desetitri godine, koliko sam tada bio star, i prije nego budem upotrijebio mnogo vremena da se na to pripravim, bilo iskorjenjujući iz svog duha sve naopake ideje, koje sam prije tog vremena primio, bilo gomilajući pokuse, koji će biti zatim predmet mojih razmišljanja, te vježbajući se uvijek u metodi, koju sam si propisao, da se u njoj sve više i više učvrstim« (konac 2. dijela).

Vidimo, da je Discours zapravo jedna vrst autobiografije ili ispovijesti. Po svemu se vidi, da je to više autobiografija negoli filozofska rasprava. I pisac ovih redaka želi više osvijetliti Discours s te strane. Fraza je Descartesova dosta teška (ako se uzme u obzir, da je Descartes najautentičniji Francuz, matematički genij »jasnih i razgovijetnih« ideja), dugačka, puna rezerva i ograničenja, odveć malo živa, nedostaje joj reliefa. Bit će to dijelom zato, jer je Descartes silom prilika i ćudi svoje vrlo oprezan. On ne piše više latinski, kako se dotada filozofiralo, nego francuski. »Ako pišem francuski, što je jezik moje grude, radije nego latinski, što je jezik mojih učitelja, to je zato što se nadam, da će oni, koji se služe prosto svojim *naravnim razumom, suditi bolje o mojim mislima negoli oni, koji vjeruju samo u stare knjige*« (konac 6. dijela). Sve je to smiono bilo za ono vrijeme, a Descartes je bio plah ili barem, recimo, oprezan. Zato je i svoju raspravu o fizici, koju je spremio tri godine prije pojave Discoursa, dakle 1634., ostavio pod ključem, hoću reći, bojao se da je izda, i kad je ipak 1637. u ovom našem Discoursu progovorio (premda je bio učenom svijetu svuda poznat i zato ga nukali, da se i štampom javi), on ovako oprezno piše o svojoj neobjelodanjenoj raspravi: »Ima sada tome dakle 3 godine, da sam bio dokrajčio jednu raspravu, koja sadrži sve ove stvari (Descartes hoće reći, sve one ideje s područja fizike i fiziologije, koje je nakratko malo čas iznio[14]) i koje obećaje dalje tijekom života dalje razvijati) i da sam počeo da je pregledavam, ne bih

---

[14]) Discoursu u svoje vrijeme nije bilo davano toliko važnosti kao danas. Descartes sam polaže više na 3 eseja, koja su se nalazila iza ovog filozofskog eseja biografskog značaja. Ta tri »eseja« t. j. »Dioprotika« (o optičkim problemima). »Meteori« (o atmosferskim problemima), »Geometrija« (analitička geom.) zajedno s Discoursom izišoše u Holandiji, gdje se tada Descartes nalazio, u Leydenu 1637. U Discoursu nabacuje kratko svoje misli s područja fizikalnog i fiziološkog.

li je dao u ruke tiskaru, kadno začuh, da neke osobe, koje štujem i čiji autoritet ne važi manje u mojem životu negoli moj vlastiti razum na području mojih misli, bijahu odbile jednu fizikalnu misao, koju je malo prije netko drugi objavio, za koju ne ću da rečem da ja uz nju pristajem, ali ipak velim, da nisam nigda u njoj primijetio išta prije njihove cenzure, što bi mi se učinilo da škodi vjeri ili Državi, niti bi me prema tome bilo išto zapriječilo, da tako napišem, da me je o tom razum uvjerio. Zato se pobojah, da bi se i među mojim idejama mogla naći ipak koja, u kojoj sam se prevario, usprkos velikog opreza, koji sam uvijek imao da ne primam novih ideja, za koje nemam vrlo sigurnih dokaza, i da ne pišem takvih misli, koje bi ikome mogle naškoditi. To je dostajalo, da me prinuka da promijenim svoju odluku, da ih objavim, jer premda su razlozi, zbog kojih sam prije stvorio odluku, da ih objavim, bili vrlo jaki, moje me nagnuće tjera da mrzim zanat pisanja (knjiga), te sam smjesta znao naći dosta drugih razloga, da se zbog toga opravdam. I ti su razlozi s jedne i s druge strane takvi, da nije samo od interesa da ih ovdje kažem nego da ih možda javnost i mora da sazna« (početak 6. dijela).

Ovaj ovako zakučasti govor namjerice smo ovdje iznijeli, da se vidi stil i prosude prilike, u kojima Descartes piše. On nišani na osudu *Galileja,* koji je 1632. u svome *»Dialogo dei massimi sistemi del mondo«* tvrdio gibanje zemlje oko sunca i zato bio osuđen od jedne crkvene instancije.[15]) Zato on sada iznosi, koji ga razlozi ponukaše, da ne izlazi, a koji ga opet nukaju, da nastavi radom, za koji smatra da je za opće dobro čovječanstva, zbog čega sada iznosi ove »eseje« pred javnost. Nama je zato danas ona rasprava *»O svijetu«* koju je napisao i kanio izdati prije osude Galilejeve, a u kojoj je mislio kao i Galilej, nepoznata. No usprkos, ili možda baš svog njegove obazrivosti, za Descartesove se ideje stadoše doskora svi zanimati, i usprkos otpora s katoličke i protestantske strane, uspr-

---

[15]) Descartes je isto mislio kao i Galilej, ali je poslije iznio jedno posredničko mišljenje. U jednom listu svom pariškom »tajniku« ocu Mersenne-u ipak je pisao, da ne gubi nade, da će tu biti kao s Antipodima, koji su nekoć bili isto osuđeni, pa se nada, da će onda »moći ugledati dan s vremenom i moja rasprava *»O svijetu«*. (Vidi Paul Landormy, Descartes, Paris, Delaplane, na str. 37.

METELWIN Digital LIBRARY

kos ustrajnosti aristotelovaca i uzbuna protiv Descartesa, one osvojiše evropski svijet.[16])

Izgleda nam danas ovaj Discours kao neki tihi ili bolje reći oprezni, ali odlučni poziv na boj za novo, program i autobiografija, kao neki filozofski »*Meln Kampf*« jednog povučenog, ali izdržljivog i zanesenog borca Novoga Vremena, Novoga Vijeka. Kad je Jaques Chevalier »htio posuditi u biblioteci u Grenoble-u izdanje Adam-Tannery Descartesovih djela utvrdio je bez iznenađenja, da ti svesci nisu bili rabljeni. Ni listovi razrezani, osim nekoliko stranica sv. VI., čija poledina bijaše vrlo oštećena: tih nekoliko stranica bijaše *Discours de la méthode*«. Savremenici a i sam Descartes više su držali do onih drugih eseja, znanstvenih, ali u svijetlu modernih otkrića »rezultati su Descartesovi izgubili svoj interes, a mnogi i svaku vrijednost« unutar domene »bezimene i bezlične znanosti.[17]) Discours je dakle ostao živ, pa što da rečemo, zašto? Očito zbog ličnog biljega, zbog povijesnog značaja, zbog dostojanstva metafizičkih, filozofskih pitanja. On je djelo filozofsko kao i književno; on je uvetira u filozofiju jedne nove ere, liberalno-demokratskog vremena, u kome živimo i koje možda eto pred našim očima gine; on je svjedok, koliko filozofija svojim dostojanstvom nadvisuje znanost, pa ma koliko se ona mogla pričiniti u poredbi s ponosnom zgradom egzaktnih data kao neka začarana palača »romana« iz tisuć i jedne noći, zbog čega je Voltaire i zvaše »zemljom romana«. Filozofija ima svoje dostojanstvo, koje je neotuđivo, i baš zato treba da je vratimo na solidne temelje realističke, s koje je odvraćena modernim idealističnim maštanjima, na koja ju je nažalost navrnuo Descartes i protiv svoje volje.

Očito je, da je Descartes na raskršću dvaju svijetova. Zato se i njegova filozofija još danas dvojako uzima i tumači. Dok ga na pr. Fouillée uzima idealistički, J. Chevalier, Louis Dimier tumače ga realistički. Za Fouilléa svijet se kod Descar-

---

[16]) Univerza pariška zabranjuje poslije ideje Descartesove, kandidati na filozofsku stolicu morahu se odreći Descartesa. U Caenu profesor Kartezijanac mora u zatočenje. Ipak se naglo proširi kartezijanizam. (Fouillée: op. cit. 176/177). U Holandiji je Descartes doživio oštre sukobe s protestantskim teolozima, te bio od njih optuživan čak s — bezboštva i nemorala! Trebalo je diplomatske intervencije, da krvnik ne spali njegova djela.

[17]) Chevalier, op. cit. str. 148./149.

tesa »razriješava u ideje« (hegelovski ideal),[18]) te je njegov »svemir od Kristala«.[19]) Ovakov je nažalost svemir Novog Vijeka, sav od »ideja« i »kristala«. No ipak treba priznati, da na temelju svojih »jasnih i razgovijetnih ideja« Descartes dolazi do egzistencije duše i onda do sigurne i za nj najsigurnije egzistencije Božje. Istina je, da je za nj vidljivi svijet istinit samo zato, jer Bog postoji, koji ne može da nas vara, *kad mislimo »jasno i razgovijetno«*, zato kao da je »vidljivi svijet riječ Božja, riječ Vječne Istine, a riječ koju izriče Vječna Istina, mora biti istinita. Dakle je tvarni svijet istinit«.[20]) No Descartes je ipak tražio realni svijet i otkrio je jedan — realni svijet. On je daleko od toga, da smatra, da se sav svijet kreće oko naše svijesti, tako te, kao što se prije obrtaše sunce oko zemlje, a onda se ispostavi, da se zemlja kreće oko sunca, tako bi jednako valjalo uzeti, da je negda naša misao tražila realnost, a sada bi trebalo uzeti, da se realnost kreće oko naše misli: ovaj kopernikanski obrat, po kome je sav svijet moj proizvod, sve je realno samo u toliko, u koliko ja to mislim, ovaj kopernikanski obrat s ovom konzekvencijom je djelo idealističke filozofije *iza* Descartesa.

Ipak Descartes stavlja sve u sumnju i dolazi sumnjajući u sjetila i sva njihova data tek intuicijom do ove istine: *Je pense, donc je suis*. Ne može biti, da ja ne postojim, koji sve ovo doživljavam. Descartes je tako na zakretu dvaju perioda, da je duhove veoma uznemirio. Strujahu tada Evropom novi vjetrovi, filozofije naturalistički, panteistički, ateistički obojene: *protukršćanski* val — to je *val renesanse*. U Parizu cvate bezboštvo, te otac Mersenne računa u Parizu do 50 hiljada bezbožaca,[21]) 1625. je iz Pariza izagnan daroviti pjesnik Théophile de Viau zbog bezboštva, god. 1600. spaljen bi Giordano Bruno u Rimu, a god. 1619. Talijan Vanini u Tuluzi. Protestantski teolozi u Holandiji proglasiše i Descartesa Vaninievim pomagačem, te je naš filozof morao uvidjeti da niti Holandija nije bez svoje inkvizicije. U našem Discours-u Descartes još govoreći o polasku u Holandiju, veli, da je pošao onamo, iza kako je devet godina poslije onog bo-

---

[18]) Fouillée, op. cit. str. 132.

[19]) ibid. str. 133.

[20]) ibid. str. 129.

[21]) Louis Dimier: Descartes, Paris 1918. Opisuje stanje duhova u to doba.

METELWIN Digital LIBRARY

ravka u njemačkoj »peći« lutao svijetom, dakle 1629. jer su već glasovi kružili, da je on »došao na kraj« svojih umovanja, te je htio da se »učini dostojnim ovog glasa« i zato »je odlučio otići iz svih mjesta, gdje je mogao imati poznanstava, i povući se onamo, u jednu zemlju, gdje je dugo trajanje rata takove uredbe stvorilo, te se vojska, koja se tu uzdržava, čini da služi samo za to, da se uživaju to sigurnije plodovi mira, i u kojoj zemlji među gomilom naroda vrlo radina i više zabrinuta za svoje poslove negoli znatiželjna za tuđe, bude mogao živjeti, a da mu ne uzmanjka nijedna udobnost, kakove imadu najposjećeniji gradovi, isto onako samotan i povučen *kao u kakvoj najodaljenijoj pustinji*« (konac 3. dijela). Po Discoursu ovdje je izgradio svoj sistem. Zato počinje 4. dio riječima: »Ne znam, smijem li vam sada govoriti o prvim meditacijama, kojima sam se tu predao, jer one su tako metafizičke i tako malo svagdanje, da možda ne će biti u volji svemu svijetu«.

Ono dakle, što je zasnovao u njemačkoj peći, to je ovdje u Holandiji imalo da sazrije i da usreći svijet. Zato je i ostavio lutanje svijetom, da potraži mira u Holandiji i preda se sasma znanosti. Odavle je htio izići svojim esejom *»O svijetu«*, ali ga zbog osude Galilejeve nije izdao, a namjesto toga izdao je evo 1637. naš Discours. Jedan oprezni »Mein Kampf«, čiji značaj, u koliko se u njem zrcali vrijeme i Descartesova ćud, smatrasmo da ćemo najvjernije ocrtati, ako citiramo doslovno. Čitatelji će se malo mučiti duljinom fraze Descartesove, ali ko hoće da osjeti i pisca i čovjeka, treba da njegove riječi što vjernije i iscrpivije čuje. *»Biti je slovu tvomu prilikom tvojom«* veli naš Kurelac. To je razlog, da i u ovom eseju puno navodim. Ne pišem samo o filozofiji, nego i o čovjeku. Treba da čujemo same riječi našega borca. A mi, koji *nemamo na hrvatskom jeziku prijevoda* ove autobiografije, ovog »führerskog« dokumenta novovjeke filozofije, čujemo tako u našem jeziku *barem u odlomcima* ispovijesti *prvog filozofa, koji je počeo filozofirati u materinjem jeziku.*

Koliko je pak ovo djelo i novi program i poziv u boj za novo, vidjet ćemo tijekom analize Discoursa, koja slijedi.

III. »RASPRAVA O METODI«

1. Knjiga svijeta.

Kriza Descartesova nije lična, to je dokazao poslije Novi Vijek, i to više treba da nas zanima jedna autobiografija, koja inaugurira individualističku eru, u kojoj još pomalo živimo, premda smo već možda više od 50% iz nje izišli. Čini se naime, da će era, koja se sprema, biti socijalno-autorativna značaja. S Descartesom se opraštamo od svijeta Tome Akvinca — i Dantea, s jednom erom socijalnog i državnog uređenja, osnovana na aristotelovskom realizmu i kršćanskom, prekogrobnom vjerovanju, te počinjemo vijek liberalne, individualističke misli, koja na ekonomskom polju rađa kapitalizmom. Danas se ta era ruši jednodušno barem time, što branilaca liberalističkog kapitalizma — više ne možemo ni zamisliti. Sve hoće da osjeća »socijalno«. No ostavivši se pogleda u budućnosti red je da letimice pregledamo naš filozofski esej »Discours«, za koga tvrdimo da je uvertira u simfoniju Novoga Vijeka.

Punim se imenom zove: *»diskurz o metodi, kako da pravo vodimo naš razum i tako tražimo istinu u znanostima«*. Prvi dio počinje pravo francuskim riječima: *»le bons sens* est la chose du monde la mieux partagée«. Kako dakle, ako je s razumom tako, te je »po prirodi u svih ljudi jednak« i niko ga »više ne želi negoli ima«, kako da je Descartes zapao u dvojbe i krizu, te kako još tako malo znamo? Treba da naučimo pravo voditi naš razum, i zato će Descartes namjesto stare logike postaviti svoju novu metodu. On je pače imao sreću, da je od mladosti vođen putevima, koji ga dovedoše dotle, te je »stvorio jednu metodu, po kojoj mi se čini, veli, da ne ću samo moći postepeno povećati moju spoznaju nego je čak dignuti malo pomalo do najvišeg stepena, do kojeg će dozvoliti osrednjost mog duha i kratkotrajni vijek da se vinem«. No možda se vara, premda je svojom metodom toliko polučio i toliko mu nada obećaje; zato će u ovom Discoursu »prikazati svoj *život kao u jednoj slici*« i »pokazati puteve, kojima je išao«. Možda i ne će svatko naći zgodnom za sebe njegovu

METELWIN Digital LIBRARY

metodu, zato je on predlaže više kao jednu *»pripovijest ili, ako hoćete, kao fabulu«*, koju neka svatko slijedi, gdje mu se korisno čini. *Pisac ovog eseja poslušat će ovaj savjet,* jer mu se čini doista od interesa, da čujemo nešto o odgoju u ono doba, o krizi jedne genijalne duše, o ispovijestima jednog plahog, ali ustrajnog borca.

Premda je, veli Descartes, od najranije mladosti bio odgajan u nauci (lettres) i imao živu želju za naukom, našao se na kraju nauka »smućen tolikim dvojbama i bludnjama, te mi se, veli, činilo da nisam imao druge koristi htijući naobraziti se doli što sam otkrio sve više moje neznanje. Pa ipak ja sam bio u jednoj od najglasovitijih škola u Evropi... bijah naučio sve, što su drugi učili...« pače je uzimao i druge knjige izvan škole, koje mu dolažahu pod ruku, »sve knjige, koje su radile o znanostima najkurioznijima i najneobičnijima«, i »nisam vidio, da me smatraju slabijim od mojih saučenika«. Doista je Descartes bio u isusovačkom koležu La Flèche, jednom tada od najznamenitijih, i poslije je uvijek hvalio svoje učitelje, koje su bili prema njemu i dobri i pustili ga dulje spavati, kako je i poslije uvijek dugo u krevetu ostajao zbog slaba zdravlja, u krevetu i filozofirao i pisao. Čitanje lijepe knjige ne prezre, ta to je »razgovor sa najčestitijim ljudima prošlih vjekova«; matematika je korisna, a može i »zadovoljiti kuriozne duhove« (jer tada je služilo i za gospodsku razonodu gonetanje matematskih problema); filozofija nas uči *»govoriti vjerovatno* o svim stvarima, te može služiti tome, da nam se *drugi* dive« i t. d. Sve to nije što traži istine žedna duša. Književnost je sva kao neko putovanje. »Jer je gotovo isto govoriti s ljudima prošlih stoljeća kao i putovati«. Ali sebe time ne nalazimo. »Vrlo sam cijenio retoriku...« ali oni koji dobro znadu misliti mogu bolje uvjeriti, ako pravo govore nego li retori »premda možda govore tek bretonski i nisu nigda učili retoriku«. Radi se o istini, ne o retorici »Matematiku sam osobito volio, zbog njene sigurnosti i evidencije« i »čudio sam se, da se na tom temelju, koji je tako siguran i čvrst, nije sagradilo nešto uzvišenije«. Govoreći o etici vidi se da misli na stoike (čijoj je nauci uostalom bila i njegova srodna) samo mu se čini, da je često ono, što oni uče »neosjetljivost, oholost, očaj ili ocoubivstvo«. Fouillée, koji iz Descartesa hoće da učini modernog slobodnog mi-

slioca,[22]) od čega ga s razlogom brani Dimier, uzima sebi u prilog i ono, što Descartes govori o teologiji ovdje u 1. dijelu Discoursa. Dakako, to je nategnuto, jer premda treba u to vrijeme sve izjave oprezno i diplomatski shvaćati, Descartes veli tek ovo: »Ja sam štovao našu teologiju i nastojao, koliko i svaki drugi da polučim nebo; ali pošto sam čuo, da je put onamo jednako otvoren i najvećem neznalici i najučenijem čovjeku te da su objavljene istine, koje onamo vode, iznad našeg razuma, ja se ne bih bio usudio podvrgnuti ih slabosti moga umovanja i držah, da je za njihovo ispitivanje i uspjeh u tom poslu potrebna neka izvanredna pomoć neba i biti više nego čovjek«. Filozofiju, kultiviranu od odličnih duhova, nalazi punom protuslovlja, dvojba i — vjerojatnosti, te »smatrah gotovo za lažno sve, što je bilo *samo* vjerovatno«. A »što se tiče ostalih znanosti, jer one posuđuju svoja načela iz filozofije, sudih, da se nije moglo izgraditi *ništa, što bi bilo solidno* na tako slabim temeljima; i *ni čast ni dobitak,* koje one obećavahu, ne bijahu dostatni, da me ponukaju da ih učim. Jer ne bijah, hvala Bogu, u takim prilikama, da bi znanost bila zanat, koji će me hraniti, te premda nisam poput cinika prezirao slavu, malo sam cijenio takovu slavu, koju smatrah da ne mogu steći nego lažnim načinom«. Descartes bijaše eto po rodu i po osjećanju plemić. Otac mu bijaše vijećnik parlamenta u Bretagni (Rennes) i ostavio je sinu (koga je od mala zvao svojim »malim filozofom«) dovoljno sredstava za život. God. 1623. Descartes prodaje svoje imanje u Francuskoj: time je odsad imao »dohodak od šest do sedam tisuća livra, kojim osigura nezavisnost i dokolicu«.[23]) Nezadovoljan dakle sobom Descartes polazi u svijet iza svršenih nauka »odlučivši da ne tražim druge znanosti do one, koju mogu naći u *sebi samome,* ili u *velikoj knjizi svijeta«,* jer tu će sresti umovanje, koje se odnosi na svačije poslove, a koje događaji kazne ili nagrađuju, za razliku od mišljenja »knji-

---

[22]) Descartes u onim spomenutim već *Cogitationes* spominje i jedno svoje djelo »Thesaurus Mathematicus totius orbis eruditis et specialiter *celeberrimis in G (Germania!) F. R. C. (Rose-Croix!)* denuo oblatus«. I Baillet veli, da je Descartes imao veza s braćom Ružina Križa, ali ga smatra dobrim katolikom. Vidi protivno shvaćanje od Fouillée-ova kod Louis Dimiera u citiranom djelu. Ničim se ne da dokazati, da se Descartes odrekao svoje vjere.

[23]) Désiré Roustand u literaturi Bedier-Hazardovoj, str. 264.

MeteLwinDigitalLibrary

ževnika u svom kabinetu o spekulacijama, koje ne proizvode nikakva učinka i nemaju drugih posljedica za nj doli što će zbog njih biti *to više tašt, što su dalje od zdrave pameti, jer će trebati to više duha i vještine, da pokuša prikazati ih vjerovatnim*«. Tako je motrio svijet, lutao, dok »jednog dana ne odlučih, veli, da studiram *u sebi samome*«. To je bilo u onoj njemačkoj »peći«. Tako eto dođosmo i do 2. poglavlja, u kome otkriva svoje tajne *iz njemačke »peći«*, kojima smo mi započeli naš esej. Descartes je pošao u svijet, veli gore, ali kamo, ne kaže. Pošao je najprvo u Holandiju, gdje je služio pod potonjim statthalterom Mavrom Nasavskim proti Španije, zatim ode u 30-godišnji rat, u službi bavarskog katoličkog vojvode pod Boucquoi-om, i vele, da se borio u bici na Bijelom Brdu. Poslije se borio i u Madžarskoj protiv Gabora Betlena. Dimier tvrdi, da je po vlastitim svojim riječima Descartes »volio rat«, i da u Njemačku nije išao »dok nije bio siguran, da će tamo naći rat«.[24]) Eto ga dakle u Njemačkoj, eto ga i u onoj sudbonosnoj »peći«! Razmišlja o metodi filozofije, o općoj metodi znanosti, o reformi ljudske misli, da bude moguć progres do neizmjernosti. To je program sasma u stilu novovjekog zanosa za znanost i njene neograničene mogućnosti.

2. *Jedna novogradnja.*

Kao što danas na svakom koraku niču *ideološke novogradnje*, tako se i Descartesu činila stara evropska kuća nepodesna za stanovanje, puna mraka skolastičkih pojmova, osnovana na slabom temelju verbalističke mudrosti, kao neki tamni podrum bez prozora, u kom je tako udobno boriti se slijepcima-aristotelovcima. On želi sagraditi novu kuću »na stijeni«, načiniti velike prozore, da uđe mnogo svijetla.

No u vrijeme Descartesovo nije bilo bez opasnosti izraziti svoje nezadovoljstvo sa starogradnjom, koja je bila osnovana na *najplemenitijim elementima čovječanstva, na antiknoj kulturi i na (židovsko-) kršćanskom vjerovanju*. Red je da se evo u 2. poglavlju Discoursa upoznamo s našim novo-

---

[24]) L. Dimier, op. cit. str. 22. — Nasuprot tome piše Chevalier da »uostalom nije vrlo sigurno, da je ikad učestvovao u kojoj bici«. Poput drugih plemića sam se ekipirao kao dobrovoljac, uzeo svog slugu, i eto ga u vojsci kao — »officier amateur«, koji se bavi većinom svojim studijem. Op. cit. str. 38 .

graditeljem. Descartes gradi, i to *napoleonski gradi.* Jer Napoleon je tvrdio, da je »raditi posao jednog čovjeka« a i Descartes tako misli. Nastavljajući naš filozof na one riječi, koje su navedene u početku našeg eseja o Descartesu, gdje govori, da je cijele dane ostajao zatvoren zabavljen svojim mislima, veli, da je među ovima »jedna od prvih bila«, da nema nigda toliko savršenstva »u djelima izvedenim od više ruku, kao u onim, koja je *jedan jedini izradio*«. Tako u djelima graditeljstva, i zato mu se ne mile stari gradovi, nastali postepeno, empirički, zlo geometrički konfigurirani, s malim i velikim kućama naporedo, jer »kao da ih je više sreća negoli volja razumnih ljudi« izgradila. Zato je i Sparta negda cvala, jer njeno zakonodavstvo — kako god pojedini zakoni bili čudni i naopaki — bijaše djelo jednog čovjeka i iđaše sve za jednom svrhom. Nažalost je naša znanost nastajala postepeno, jer smo iznajprije bili djeca, pa onda ljudi: dakle je od komada, i zato treba provesti obnovu i reviziju. Istina je međutim, da ne vidimo, te se ruše sve kuće jednog grada, da budu ulice ljepše uređene, ali *pojedinci* su često i prinuđeni, da poprave svoju. Zato on sve primljeno zabacuje i reformira »svoje misli«, a države »ta *velika tjelesa preteško se dadu opet podignuti,* kad se sruše ili pače samo zaustaviti u padu, kad se potresu, te njihov pad može biti samo vrlo mučan«. Kao da slušamo Montaignea filozofirati o državi, kad slušamo Descartesa. Poput Montaignea veli on, neka radije ostane sve po starom. To su bojazni nastale sred nereda potresa, kakvi su bili vjerski ratovi početkom Novog Vijeka, koji su razdijelili Evropu u dva tabora i silno njome drmali, kao što i danas dva tabora silno drmaju naše vrijeme. Po Montaigneu valja *ostati pri starom* obliku, iskušanom. »Mi ga ne možemo savijati iz njegova stara navikla nabora, a da sve ne razbijemo«.[25]) Posve jednako govori Descartes i nastavlja: »Zatim, što se tiče njihove nesavršenosti (t. j. ovih velikih tjelesa), ako nesavršenosti imadu, kao što nas već razlikost njihova uvjerava, da ih više njih moraju imati, običajem (usage) su se bez sumnje vrlo ublažile, pače se tako i izbjegoše ili ispraviše neopazice mnoge nesavršenosti, koje se ne bi dale tako ukloniti razboritošću; napokon su uvijek *i podnosljivije negoli njihova promjena*«. Treba se sjetiti, da i mi živimo u takovome vremenu, gdje se svatko nećka da dira odviše u posto-

---

[25]) Vidi moj esej: **Montaigne, filozof krize,** Zagreb, 1936. str. 14. sqs.

METELWIN DIGITAL LIBRARY

jeće i tek polako i oprezno napipava se novo. »Kao što je bolje — veli Descartes — ići velikim putevima među brdima, koji su pomalo porabom postali udobni i ravni, negoli htjeti ići više pravcem i popinjati se na pećine i silaziti u ponore. Stoga *ja nikako ne mogu odobriti* one burne i nemirne ćudi, koje nisu zvane ni po rodu ni po udesu na vodstvo javnih poslova, ali uvijek tu u mislima provode neke reforme, i kad bih mislio, da ima u ovom mom spisu i najmanja stvar, po kojoj bi se mogla naslućivati i u mene takova slična ludost, vrlo bi mi žao bilo, da se trpi njegovo objelodanjenje. Nigda se moja namjera nije protezala dalje od toga, da pokušam reformirati *svoje* misli«. Vidimo, da je Descartes vrlo oprezan, i s pravom, u ono vrijeme! Kad je još autoritet postojao! Zato baš i danas sve teže postaje misliti liberalistički, individualistički, jer se razne »ideologije« autoritativno nameću i mi vidimo, da tu izlazimo iz kruga Novog Vijeka u — Najnoviji. »Ako mi se moje djelo toliko svidjelo, te vam ga ovdje za uzor izlažem, *ne ću time da savjetujem ikome, da ga nasljeduje«*, jer »se bojim, da već i ovo nije *odviše smiono* za *mnoge«*. Tek što se njega tiče, pošto je od mladosti bio odgojen od raznih učitelja, pošto je putujući vidio razne običaje, ali »ne zato barbarske ni divlje«,[26]) on se nađe »kao prisiljen da se vodi sam«. Sve je to isprika, zato i sam veli, da bi bilo bolje, kad bi se poveo za dusima, za koje je opasno da reformiraju, kad uviđaju u svojoj čednosti svoju nedovoljnu sposobnost. Ali Descartes je graditelj napoleonskog stila, za nj je *»vjerovatnije* da istinu nađe *jedan čovjek nego čitav jedan* narod«, za nj demokratsko glasanje ništa ne vrijedi, jer *»većina glasova je dokaz, koji ništa vrijedi«*.

Eto on se odlučio, ali »poput čovjeka, koji stupa sam u tami, odlučih se, veli, ići tako polako i tako oprezno u svemu, da ću se barem čuvati da padnem, i ako budem išao lagano naprijed«. Sad daje 4 pravila svoje nove logike, jer stara, silogistička logika, »više samo tumači stvari, koje znamo« i ne vodi naprijed. »Prvo pravilo: ne primiti nigda ikoju stvar za istinitu, a da je ne upoznam očito takovom«. Dvojiti i primiti za istinu samo ono, što je »jasno i razgovijetno«. (A to daje uvijek jedna *intuicija*, koja je dakle početak svakog mišljenja). »Drugo: razdijeliti svaku poteškoću na toliko dije-

[26]) Sravni Montaigneove ironičke riječi: sve strano »zašto da ne bude barbarski, kad nije naše?« (op. cit. str. 23.).

lova, koliko je moguće« (dakle: *analiza).* Jer sva metoda sastoji, da »*redom* vodim svoje misli, počinjući sa *najjednostavnijima*«, to ova matematička metoda znači ponajprije red: treći je stepen dakle *sinteza.* Ali sve je mišljenje za Descartesa intuitivno: pomoću »pamćenja« onda skačemo s jedne intuicije na drugu, no tu bi nas ono moglo prevariti; ipak se vježbom »pamćenje kao ukida« i mi cijeli lanac intuicija pregledavamo jednim pogledom i vidimo stvar »quasi totam simul« (tako u svojim latinskim Regulama, Regula XI.). Četvrto pravilo: izbrojiti sve, da ništa nije ispušteno.[27]) Takav red slijede matematičari i oni jedini dolaze do evidencije. Tako je i on otkrio svoju *analitičku geometriju.*

No kako u međuvremenu živjeti, ako sve staro zabacujemo?! Gdje stanovati, ako rušimo staru kuću? Na to odgovara 3. dio Discoursa. Zato »si stvorih provizornu etiku, koja se sastojala od tri do četiri pravila«. Prvo: *držati se zakona i običaja svoje zemlje* i rođene vjere, ravnati se po *najumjerenijim* idejama, jer su najdalje od ekscesa, i gledati sred »pokvarenosti ćudoređa« više na to, što ljudi čine nego govore. Čuvajući se ekscesa, koji je obično naopak, ima najveću vjerovatnost, da će se što »manje udaljiti od pravog puta«. Sve to vrlo sliči Montaigne-ovu programu, tek što je Montaigne skeptik, a Descartes iz toga stanja želi bezuvjetno izići napolje. Drugo je za to pravilo Descartesovo bilo *ići čvrsto putem započetim,* i slijediti ono probabilno i najdvojbenije odlučno poput onih, koji su zalutali u šumi, jer tako će se barem nekud doći, a ne ostati u šumi. To ga je izbavilo od svakog grizodušja, jer život ne trpi odgode, a »istina je vrlo sigurna, da onda kad ne možemo razlikovati najistinitije misli moramo slijediti najvjerovatnije«. Treće pravilo bijaše posve stoičko, i tu se vidi utjecaj antike i baš stoika na uzgibane duhove u Francuskoj na početku Novog Vijeka. »Treće moje pravilo bijaše uvijek pokušati da radije svladam sebe negoli *sudbinu,* da radije izmijenim moje želje negoli *red svijeta,* općenito, da se priviknem vjerovati, da nema ništa, što bi bilo posve u našoj vlasti, osim naših misli ... No priznajem, da treba duga vježba i mnogo meditacija, dok se naučimo tako gledati stvari, i ja držim, da je upravo u tom sastojala tajna onih filozofa, koji se nekoć *uzmogoše oteti carstvu sudbine* te usprkos

---

[27]) Chevalier op. cit. str. 184. sqs.

METELWIN Digital LIBRARY

boli i siromaštva *takmiti se u pogledu sreće sa samim bozima*«.[28]) Kako je divna ova stoička etika i stvorena za velike duše. I toliko srodna kršćanskoj u podvrgavanju onome, što je izvan nas, i u junačkom afirmiranju nutarnje nezavisnosti. Descartes će dakle slijediti stoike. Imamo dakle eto tri pravila »privremene« etike Descartesove, koja uostalom i poslije nije trebao izmijeniti, i doista ih i nije izmijenio, pa gdje je četvrto? Zapravo ga i nema, ili radije čujmo doslovce i vidimo, koliki žar tjera rođenoga filozofa k njegovu poslu. »Napokon kao zaključak ovog morala prođoh u duhu sva razna zanimanja ljudska u ovom životu, da pokušam izabrati *najbolje*. I premda ne ću da išta rečem o zanimanju drugih, vidjeh, da ne mogu učiniti bolje nego da ja slijedim svoje, to znači da upotrijebim *sav svoj život da razvijam svoj razum* i da napredujem, koliko budem mogao, u spoznaji istine po metodi, koju sam si propisao. Otkad sam se počeo služiti tom metodom, ja *osjetih tako golemo zadovoljstvo*, te mišljah, da *ne može biti slađega ni nevinijega* od ovoga u zemskom životu«. I kako je ovaj filozofski esej Descartesov nekako centralna monada svih njegovih djela, to vidimo i intelektualističku njegovu etiku u slijedećim recima, gdje govori, da je želeći sve dobro, koje je u njegovoj vlasti, on želio spoznaju istine, a opet i naša volja ne teži doli za onim, što spoznaje dobrim: *»dostaje dobro suditi, da činimo dobro*, i suditi što bolje možemo, da činimo također što bolje možemo, dakle da stečemo sve kreposti i sva dobra, koja se mogu polučiti, i kad je netko siguran, da tako jest, ne može da nije zadovoljan«.

Stavivši »po strani vjerske istine, koje su nam, veli, uvijek bile prve«, želeći da *u dodiru s ljudima* razvija dalje svoje misli, jer se »nadao tako *bolje* doći do cilja *negoli* ostajući zatvoren i *dalje u peći, u kojoj sam, veli, imao sve one misli*, još zima nije pravo svršila, kadno se opet dadoh *na putovanje*. Za svih slijedećih devet godina nisam radio drugo negoli se kotrljao svijetom amo tamo nastojeći da budem radije gledalac negoli glumac u svim onim komedijama, koje se tu igraju«. Tako je obilazio svijetom. Tada je obavio i svoj

---

[28]) I poslije razvija stoičke i kršćanske misli, tako u pismima princesi Elizabeti palatinskoj, kćeri onog »zimskog kralja«, poznatog iz bjelogorske bitke. U Holandiji je Elizabetu pohađao, a poslije iz Švedske s njom je dopisivao.

loretski zavjet. U Discoursu nam veli, da on nije želio »nasljedovati skeptike« nego »baš obratno; sve njegovo nastojanje idaše onamo, *da se učvrsti* i zabaci pijesak i gibivu zemlju pa *da nađe stijenu* ili glinu«. Vježbao se i dalje u svojoj metodi, »od vremena na vrijeme rezervirao si je nekoliko sati, koje je napose upotrijebio za matematičke poteškoće ili neke druge, slične matematičkima, koje sam, veli, oslobađao načela drugih znanosti, koje nisam nalazio dosta čvrstim, kako vidite u više poteškoća izjašnjenih u ovom svesku«. Descartes se je dakle bavio problemima optike, meteorologije, geometrije, jer o tom rade tri Discoursu dodana eseja. Tako je živio »na oko« slično drugima, i ne bi izlazio sa svojim spisima, videći da i *»drugi odlični duhovi«* ne mogahu svladati poteškoća, koje se stavljaju jednoj *»filozofiji sigurnijoj od vulgarne«*, da se nije raširio glas o njemu, da je on otkrio takovu jednu filozofiju. Tako znamo, inače, da je god. 1628. u Parizu prigodom jednog primanja kod papinog nuncija na želju kardinala de Bérulle-a izložio svoj sistem i da je ovome obećao, da će izdati svoje misli, te posluže učvršćenju vjere u Boga i u besmrtnu dušu. I zato, veli u Discoursu »da se učini dostojnim onoga glasa«, ima evo osam godina, što se povukao u zemlju, gdje će živjeti »sam i povučen kao u najudaljenijoj pustinji«.

Tu je dakle sada u zrelijoj dobi, koju je čekao, izradio svoj sustav, i sad će eto da nas povede, te malo razgledamo njegovu novogradnju.

3. Mekanistička palača protege i gibanja i ljudi automati-dusi.

Tako dakle eto ga 1629. u Holandiji, gdje je obišao sve universitetske gradove.[29]) Tu boraveći od 1629. do 1649. izdaje 1637. u Leydenu naš Discours, i eto sad će u 4. dijelu da iznese osnovne crte svoje nove filozofije, koje sam zove »vrlo metafizičkima i neobičnima«. Mi međutim u našem eseju o Descartesu nismo kanili iznositi filozofiju Descartesovu, niti je iznositi, niti je kritizirati (osim pripadom u grubim crtama), zato jer smo si stavili za zadaću više ogledati jednu filozofsku autobiografiju na početku jedne nove ere evropskog

---

[29]) Osim Groningena. Čim je stigao, upisao se na univerzu u Franekeru. Mnogi su Francuzi išli tada na holandska sveučilišta (a Descartes se tu nadao naći i »zemlju slobode«, kako veli u jednom pismu Balzacu). Vidi Désiré Roustand u literaturi Bédier-Hazard, sv. I. članak o Descartesu, str. 265.

METELWNDigitalLIBRARY

čovječanstva. To je za nas u toliko zanimljivije, što i danas traže svuda nove puteve, snuju »ideologije«, nezadovoljni sa starim, pa smo išli s tog stanovišta, da će nas zanimati čuti tako reći jednog od prvih »ideologa« Novog Vijeka. U 4. dijelu dakle iznosi svoje misli o tom, kako o svem možemo dvojiti, o varci sjetila, o prvoj intuiciji: *»je pense, donc je suis«*, o vrhovnom kriteriju istine: »istinito je, što *jasno i razgovjetno* poimam«, te napokon dokaze o Bogu. Iz postojanja Boga onda možemo zaključivati, da i tvarni svijet postoji. Po tom je duh lakše spoznati od tijela, kao što je i posve razlučen od tijela. Za postojanje Božje navode se 3 dokaza; prvi specifično Descartesov glasi: ideja o Bogu ne može dolaziti od mene, ona je *»prirođena«* i dolazi od Boga, jer nema dovoljna razloga u meni, biću nesavršenome. Drugi je analogan klasičnom dokazu *ex contingentia:* (iz nenužnosti bitka zemaljskoga): ja sam sebe nisam stvorio, jer bi se onda stvorio savršenijm, kad spoznajem i mnogo savršenije od sebe; dakle me je Bog stvorio. Treći dokaz je stari ontološki. Ideja o Bogu, kao najsavršenijem biću, uključuje i bitak, kao što ideja trokuta uključuje, da su mu kutovi = 2 R. Ovaj se dokaz od katoličkih teologa zabacuje, i Kant ga je zabacio time, da sto mogućih talira ne čine sto realnih talira, a iz ideje o Bogu ne mogu izvući realnost Božju. Za Descartesa je egzistencija Božja jasnija od ikoje geometričke evidencije, pače sve istine ovise o Bogu tako, da se bez egzistencije Božje sav svijet rasplinjuje u dvojbu. Zato on i *ne* zaključuje iz postojanja tvarnog svijeta na Božje postojanje, kako to čine Aristotel i Toma s njime. Baš obratno: tek pošto smo se uvjerili, da Bog postoji, možemo biti sigurni, da nas on ne vara — u onom, što mislimo jasno i razgovijetno.

U petom dijelu Descartes prelazi na tvarni svijet i životinje, te ovdje skuplja neke svoje rezultate iz neobjelodanjenoga *»Traité du Monde«*, u kom je tvrdio gibanje zemlje oko sunca i koga zbog osude Galilejeve krzma da izda. On bi možda izložio potanje ove rezultate, ali ne će da se svađa s učenim svijetom, pa će samo kratko izvijestiti, da vide »najmudriji«, ne bi li javnost imala biti s tim rezultatima upoznata. U onom je djelu htio izložiti sve svoje misli o materijalnom svijetu, ali je ipak zbog jednostavnosti izložio samo svoje misli svjetlu, o zvijezdama, o tjelesima. Materiju je dakle na taj način zamislio *»te nema, čini se, od toga ništa jasnije ni inteligibilnije«* (materija = prostor = pro-

tegnutost) *»osim onoga, što smo malo čas rekli o Bogu i duši,* jer sam izričito pretpostavio, da nema u njoj nijedna od onih *forma ili kvaliteta,* o kojima se prepiru u školama«.[30]) Svijet si je zamislio da je sav od iste materije i postao je po zakonima, od Boga utvrđenim, nastao iz kaosa, po zakonima, koji su nužni za svaki mogući svijet; teže nema ... Tu se dakle vidi ono mekanističko shvaćanje, koje iz jedne jednolične materije, lišene svih sjetilnih kvaliteta, čiste protege, i iz mekaničkog gibanja tumači cio svijet. Svijet šareni, koji gledamo, za filozofa Descartesu ne postoji, postoji samo svijet protege i lokalnog gibanja. Ipak opreza radi Descartes dodaje, da je »vjerojatnije, da ga je Bog stvorio od početka takim, kakav je bio«, no i to dodaje, da je »lakše shvatiti stvari, kad se tako polako razvijaju«. Sad govori o životinjama i o čovjeku. Čovjeka je zamislio stvorena od iste tvari kao svijet i bez ikakve vegetativne i senzitivne duše, tek mu je u srce stavio »jednu od onih vatra bez svjetla, koju sam već protumačio«. Čovjek bi ovako sve — osim mišljenja — vršio poput automata, kao što su i životinje automati. Zato tumači gibanje srca i optok krvi pomoću posebnih *»esprits vitaux,* koji su kao neki vrlo fini vjetar ili radije kao neki vrlo čisti i vrlo živi plamen«, od koga sve gibanje tijela i udova. Rastezanje srca tumači rastezanjem

---

[30]) Izrijekom ne kaže ovdje, da je tvar = protega = prostor, jer se nećka odviše otkriti svoje zasade. Budući da veli, da ima samo jedna tvar, sva homogena, od iste vrsti i da osim toga u tvarnom svijetu ima samo lokalno gibanje (ali ne i gibiva sila), to je ovo stanovište t. zv. mekanizam. Mjesto atoma uzima Descartes »korpuskule«. Dinamički atomizam uzima osim atoma, za tumačenje tvarnog svijeta, i neku silu mekaničku (na pr. otpornu silu). Dinamisti uzmaju, da se materija sastoji od jednostavnih i neprotegnutih elemenata, koji su sile. Aristotelov i tomistički *»hilemorfizam«,* na koga se Descartes obara, uzima, da protumači razlike u elementima i spojeve elemenata u nove tvari, da osim pasivnog elementa, materije (hile), koji je svud isti, ima u tjelesima i *različiti* aktivni »oblik« *(forma,* morfe u grčkom), koji čini da je tijelo baš ovo, ne ono, i da ima *određena* svojstva za razliku od drugoga. — Na hrv. jeziku kratko se moći obavjestiti o Descartesovu sistemu u Bazalinoj Povijesti Filozofije II. sv., str. 223. sqs. U bilješkama (straga) spominje se djelo našeg zemljaka, koji je o Descartesovoj filozofiji pisao u stihovima: *Benedicti Stay Ragusini philosophia versibus tradita, Venetiis 1744.* I Vodnik ga spominje u I. dijelu svoje Književnosti (izdanom od Matice Dalm.) na str. 312.

METELWIN DIGITAL LIBRARY

krvi uslijed topline. Čovjek je dovle *»automat«*, samo savršeniji od ljudskoga, »jer je *sagraden od ruku Božjih*, zato nesravnjivo bolje udešen«. Zato bismo i mi bili kadri sagraditi automatskoga majmuna, jer to je sve pitanje mekanizma, no čovjeka ipak ne bismo mogli sagraditi, jer ima duhovnu dušu. Automatski čovjek ne bi govorio, niti bi radio prema spoznaji. I ovo dvoje (govor i misao) čini razliku između čovjeka i životinje. Ne valja misliti s nekim starim filozofima, da životinje govore ili da se među se razumiju, dok: luđaci daju bar neki smisao svome govoru. Konačno je u svom neobjelodanjenom spisu govorio o »razumnoj duši« i pokazao da »je izravno stvorena od Boga i da nedostaje da stanuje u ljudskom tijelu poput pilota u svojoj lađi, jer bi tako mogla možda da samo giba udovima, zato da je potrebno, da bude uže složena i sjedinjena s tijelom, te ima osim toga i osjećaje i težnje slične našima, da dakle sačinjava jednog pravog čovjeka«. Čovjek dakle ipak i — osjeća, dok je za životinje u svjetlu Descartesa istinita slika, koju daje iz ironije prijatelj i zastupnik životinja La Fontaine, koji je poput Montaignea bolje od Descartesa poznavao životinje i nalazio u njih i duha i pameti:

Nul sentiment, point d'âme, en elle tout est corps.
Telle est la montre qui chemine
A pas toujours égaux, aveugle et sans dessein.
Mainte roue y tient lieu de tout l'esprit du monde;
La première y meut la seconde;
Une troisième suit: elle sonne à la fin.

(Discours à Mme de La Sablière)

Čovjekova je duša po Descartesu besmrtna, zato on mora težiti za krepošću, jer ima i drugi život. O duši je, veli, više govorio, jer »pored bludnje, koja poriče Boga«, najopasnija bludnja, koja »zavodi lakše od ikoje druge slabu pamet od pravog puta kreposti«, je bludnja, da je »životinjska duša po svom biću našoj jednaka, da nam dakle iza ovog života ne preostaje ništa, čemu da se nadamo ili čega da se plašimo kao ni muhama ni mravima. Ako smo jednom pravo upoznali, kako se jako one razlikuju, onda se bolje razumiju razlozi zato, da je naša duša po svom biću posve nezavisna od tijela i da po tom nikako s njime ne mora umrijeti. Budući da se ne može vidjeti ništa, što bi dušu uništilo, dolazimo prirodno do zaključka, da je ona besmrtna«.

Treba priznati Descartesu, da se on vazda trudio, da učrvsti, po svom uvjerenju, osnove vjere, da dokaže Boga, besmrtnu dušu. No on stvara t. zv. spiritualizam, dušu meće u lađu tijela doista poput pilota, koji ne živi životom lađe, već samo ravna lađom. Odatle se izlegli poslije razni sistemi kao na pr. onaj o prestabiliranoj harmoniji, o *»unaprijed utvrđenom skladu«* duše i tijela, po kom su duša i tijelo kao dvije ure, koje je Bog unaprijed tako navinuo, da jednako pokazuju, premda nemaju ništa, što ih veže. Tijelo radi svoje poslove samo, a duša samo »misli« i registrira... I to je k tome još bolje izdanje t. zv. »okazionalizma«. Voltaire je Leibnizovu »unaprijed postavljenu« harmoniju zvao »unaprijed porušenom« harmonijom. Tradicionalna filozofija razlikovala je i u životinje jednu dušu kao i u biljke, duša je tamo naprosto princip, forma, počelo života, pa prema tome, kako je taj život u životinje i biljke različit, ona je razlikovala vegetativnu dušu u biljke i senzitivnu u životinje. A čovjekova duša je forma sveg života u čovjeku, nižeg i višeg, duhovnog, zato je to forma »supsistentna« t. j. neovisna o tvari, te s tvari ne propada. Descartes se u početku svog Diskurza pozvao na » zdravi razum«. Moramo utvrditi, da se taj zdravi razum odmah bunio da prizna životinje mašinama, a i ljudsku dušu, odijeljenu od tijela, nije pojmio, kako to vidimo kod La Fontainea. *Čovjek = automat + »duh«;* ta se teorija ne preporuča zdravom razumu sama sobom. Što bi na ovakove teorije priprosti seljak, ili Franjo Asiški, ili pjesnik Jammes?! Ni jedan tren ne bi ga htjeli slušati kao ni La Fontaine, koji glatko odbija Descartesove konstrukcije, premda se ne nećka priznati genijalnost filozofu »koga bi pogani bili učinili bogom«.

Treba opet priznati, da je i Descartes iskreno mislio utvrditi vjeru u besmrtnu dušu, koja je onda imala brojnih protivnika. To je vrijeme libertinaca, s kojima se i Pascal borio. Sam La Fontaine spadao je u njihove redove. Je li se on u ovom svom Discoursu gđi Sablières, u kom o životinjskoj duši govori, zbilja uvjerio, da ima besmrtna duša u čovjeka? On tamo veli, da možda ima u životinja duša kao neki čisti plamen, dakle neka materija, a u čovjeka, da *osim ove* ima i jedna duhovna — kao u anđela! La Fontaine je bio, vele, gassendista, pristaša Gassendia, svećenika, koji je prilagodio Epikurovu atomističku filozofiju vjeri i pobijao Descartesovu filozofiju. Ali Henri Busson (u Revue d'Hi-

METELWIN DIGITAL LIBRARY

stoire littéraire de la France, broju avril—juin 1936) tvrdi, da je La Fontaine tek iz opreza dodao u čovjeku — drugu dušu! Poput onog liječnika Lamy-a, lukrecijevca i epikurovca, koji je iznio svoje ideje povodom javne disekcije jedne žene (1674.) i onda u svojim Discours anatomiques (1675.). Tu se ovaj libertinski liječnik odao protivnikom finalizma u medicini (i fizici) poput Descartesa i Gassendia, ali rugajući se vjerskom umovanju zabacio je on i svaku dušu, jer duša je samo finija materija (čista vatra, koja dolazi od sunca, duša svijeta). Takvi libertinac, slobodni mislilac i protivnik vjerskog umovanja, kakav bijaše Guillaume Lamy, dodaje poslije ipak, ne znamo dali više zbog poruge ili zbog »opreza« — ali čemu oprez, gdje sve diše protuvjerskim duhom? — dodao je kod čovjeka — *drugu* dušu »nematerijalnu i besmrtnu«, ali dabome da je *izručuje na raspravu — »teolozima«.*

Descartesu je naprotiv bilo *najozbiljnije* stalo, da podupre vjeru i utvrdi uvjerenje o besmrtnosti čovječje duše, zato i njegovo slijedeće djelo »Meditacije« rade o Bogu i o čovječjoj duši.

4. Borba sa slijepcima u tamnom podrumu.

Descartes, kako smo vidjeli, razvija misao, da je sve nastalo vrlo jednostavno po stalnim zakonima *razvojem.* Nije li poslije možda tek iz opreza povukao ovu svoju misao? Poznato je, da je razvojna misao smatrana danas par excellence modernom misli. Descartes je iznosi, veli, tek zbog boljeg razumijevanja stvari. Inače prekida sa skolastičkim umovanjem, on ne rabi njegove termine, on zabacuje izričito bilo kakovu »formu« kod tjelesa materijalnog svijeta, životinja je automat. Govor je Descartesov nov, ne školski, već opće razumljiv. On želi, da se njegova filozofija sudi i *izvan* službenih krugova, no ne možda isključivo izvan tih krugova, jer je on našao i tu pristaša. On nastupa sad u šestom dijelu svoje Rasprave u arenu, *gotovo da ga hvata živa želja, da se što jače, junački zakvači,* da se uhvati u koštac s onim slijepcima — aristotelovcima, ali u isti mah — i uzmiče! Oprez će biti možda ipak najbolje oružje. Da je jači, znade, ali neka odluči vrijeme. No ostavimo naš komentar, dajmo riječ Descartesu, slijedimo ga dakle redom u njegovu izlaganju. Neka nam sam on govori o slijepcima i mračnjacima, koji se vole boriti u tami verbalizma i nadute talmiučenosti, dok on tako živo želi, da otvori sve prozore i pusti svjetlo Novog Sunca

u te mrkle podrume Škole! *Posve francuski,* poput Pascala, i on izlazi pred široku publiku sa svojom filozofijom, kao što je Pascal iznio poslije pred široku publiku i — teologiju u jasnom i zabavnom ruhu.

U šestom dakle dijelu, o kom je red sada govoriti, navodi najprije, kako smo već iznijeli, da ga je jedna osuda (t. j. Galijeva) odvratila od objelodanjenja njegova djela »O svijetu«. No on ne želi reformirati čudoređe (za što su drugi postavljeni od Boga) nego želi tek iznijeti svoje misli iz fizike za »opće dobro«, da tako postanemo »kao *gospodari i posjednici prirode*«. To vrijedi i za područje medicine, a zdravlje »je bez sumnje prvo dobro i temelj ostalih dobara, jer pače i duh toliko ovisi o temperamentu i organima, da ako je moguće naći *sredstvo, koje će općenito učiniti ljude mudrijima i spretnijima* negoli su dosele bili, držim, da ga treba tražiti *na polju medicine*. (Tako je i Montaigne pisao, da je zdravlje tijela zdravlje duše, i da se atleti u podnošenju boli mogu takmičiti s filozofima. On veli, da on zna što znači jako, štoli slabo tijelo (kao njegovo) za dušu: atleti imitiraju filozofe u strpljivosti). Istina da sada medicinu preziru, veli Descartes, ali tu se dade napredovati, te ono, što znamo, nije ništa pogledom na ono, što još preostaje znati, te bismo se pače mogli *osloboditi od bezbroj bolesti duše* i tijela i čak možda od slabljenja u *starosti*, kad bismo znali sve njihove uzroke i sve lijekove, koje nam pruža narav«. Budući da je on našao »put« do takovih mogućnosti, objelodanjuje svoje eseje. Uvijek pri tom ide, veli sam, *od uzroka na posljedicu:* cijelo umovanje Descartesovo je deduktivno. No postoji poteškoća, da se iz principa, koji su tako jednostavni i općeniti, na razne načine može izvoditi posljedica: tu dakle treba pokusa. Zato je molio i druge ovdje za pomoć u svom neobjelodanjenom djelu. Ipak je promijenivši naum odustao od štampanja, ali još uvijek piše, ali ne da štampa za života, već da sve preda unucima, jer bi u polemikama gubio vrijeme. Da štedi vrijeme, ne izlazi dakle s principima svoje fizike. Istina, da bi moglo iz kritike biti i koristi, ali se boji i »zlobe«, a rijetko se dogodilo, da mu što predbaciše, što već sam ne bi bio predvidio; školskim pak polemikama »nije se otkrila nijedna istina, koja je bila dotada nepoznata«. S druge strane, on će još dopuniti svoja istraživanja, a može »bez taštine reći i to, da ako ima itko, tko je

METELWIN Digital LIBRARY

sposoban za to, to je on prije no tko drugi«, naprosto jer je on ovdje iznalažač, a ne, jer je sposobniji.

Sad dolazi udarac za Aristotelove sljedbenike, koji bi, veli, bili sretni, da znadu o prirodi koliko njihov učitelj, ali oni vole samo tamu, a starim filozofima pripisuju kojekakve ekstravagancije, koje se njima tek tijekom vremena pripisaše. Tama im prija, i kao što bi se *slijepac* s onim, koji vidi, rado borio u tamnom podrumu, tako se oni služe tom »tamom distinkcija i načela« da mogu »govoriti o svim stvarima isto tako smiono kao da ih znadu«. Tu postaje Descartes vrlo oštar šibajući taštinu i neznanje svojih kolega: »mogu reći da oni imadu interesa, da ja ne objelodanjujem principe filozofije, kojom se služim, jer budući da su vrlo jasni i vrlo jednostavni, ja bih učinio objelodanjujući ih *isto kao da otvorim prozore i pustim danje svijetlo u onaj podrum, u koji su oni zašli da se bore. Čak i bolji* dusi ne trebaju željeti da se (moji principi) objave, jer ako žele znati govoriti o svim stvarima i steći ugled učenih ljudi, to će lakše postići zadovoljujući se vjerovatnošću . . .« Zašto Descartes smatra, da su njegovi kolege *od volje* brbljavci? Da može dodati, e će oni, kojima je do istine *»slijediti plan sličan njegovome . . .«* Nije li prije obratno govorio, da je već njegov pokus odviše — smion i opasan!

Što se tiče tuđih pokusa, tumači, zašto oni ne mogu poslužiti (teško ih dešifrirati, polaze s tuđih principa, pa su — zato — naopaki, zato bi svijet mogao ovdje nekome poslužiti pripomoći novčanom ili zapречujući da mu itko u dokolici smeta).

No da ne bi zato neko o njem dobio zao pojam, te mislio, da se ne ufa izići, izdaje ove eseje. »Jer premda ne volim *slavu* prekomjerno, pače ufam se reći da je mrzim, ukoliko je protivna *miru, koga cijenim nada sve,* ipak nisam nigda nastojao, da krijem moje čine poput zločina, niti sam se mnogo čuvao da ostanem nepoznat, bilo stoga, što smatrah, da bi time sebi činio krivo, bilo stoga, što bi mi baš to prouzročilo neki nemir, koji bi onda bio protivan *savršenom* miru moga duha, koji tražim«. Ovo je i opet antikno rečeno. Jer kad bi izmicao, onda bi bio u strahu i ovisnosti, a on treba da osane nad svime. Ako li je pak doista on tražio u prvom redu mir, ne ću da ga zato nazovem epikurejcem. On je bio slaba zdravlja, on je imao svoj poziv, zbog koga se možda nećkao ženiti, pa u

tom slučaju i mnogi drugi kršćanin možda bi se bio ovako vladao. Tako je »odabrao neke materije malo podvrgnute kontroverzi (?) koje ga »nisu prinukale da izjavi više o svojim principima nego što želi«. Moli sve, da (nakladnoj) knjižari njegovoj pošalju prigovore na njegova načela, a on će priznati, u čem bude imao krivo.

Descartes traži mir, jer na to ga nuka ćud, a i znanost traži miran život.[31]) Napose je ono vrijeme bilo takovo, da je bilo grijeh ustati proti Aristotela, a Descartes je želio mir. Zato svoj esej sasvim diplomatski zakučasto i sibilinski zaključuje, kao da će se tobože dati odsada samo na praktičan rad. »Uostalom ja ovdje ne ću posebice da govorim o napretku, koji se u budućnosti nadam postići u znanostima, niti se hoću javnosti obvezati ikojim obećanjem, za koje nisam siguran da ću ga izvršiti. Samo ću reći, da sam odlučio ne upotrijebiti vrijeme, koje mi još preostaje da živim, na druge stvari doli na nastojanje oko *upoznavanja prirode* tako, da se budu dala naći pravila za *medicinu* sigurnija od onih, koja imamo danas«. (Ali i na tom području zabranjuje poslije, 1671. ironički Boileau u svojoj »Burlesknoj odluci« pariške Univerze protiv »Razuma«, da se »rečeni Razum« pokaže i treba da se i s tog terena ukloni i dade mjesta tradicionalnim molièrovskim tipovima, metodama i lijekovima). Reći ću, dalje veli Descartes, i to da me »moje nagnuće toliko odvraća od svake druge vrsti nakana, poglavito od onih, koje ne mogu biti na korist jednima, a da ne budu na štetu drugima, te držim, ako bi me kakve okolnosti prinudile, da tu što uradim, da ne bih u tom nikako bio sposoban da uspijem. To ovdje jasno izjavljujem, premda znam da mi to ne može pribaviti ugleda u svijetu, ali ja ni nemam nikakve želje da budem ugledan, te ću se uvijek više osjećati obvezanim onima, čijom ću naklonošću *bez smetnje* uživati mir *i dokolicu (loisir)*, negoli onima, koji bi mi možda nuđali najčasnije službe ovoga svijeta«.

To je konac naše filozofske autobiografije i programa jednog filozofskog reformatora, koji oprezno, zakučasto i uvi-

---

[31]) »Mudrost književnika traži vrijeme prosto«, vele i židovske svete knjige (»Crkvenica«). — Koliko i mene boli, da je sred progonstava mog života toliko mojih radova ostalo nesavršeno izrađeno; i sama formalna nesavršenost muči me, ali sudbina je jača...

METELWIN Digital LIBRARY

jeno, ali pun uvjerenja, pun zanosa, pun nade u budućnost svoje stvari i znanosti, koja obećaje čudesa, nastupa pred široku javnost, zato, veli, i piše francuski. Ne obraća se na zaguljene svoje kolege, nego na *sav svijet* i na otmjene duhove bez predrasuda.

IV. SVIJET OD KRISTALA

Descartes je prelaz u Novi Vijek. On ne kida s vjerom Srednjeg Vijeka, njegova je filozofija još uvijek realistična, to treba da priznamo njegovim braniteljima, odnosno onima, koji ga u tom smislu brane. On je u Francuskoj u svoje vrijeme osvojio neke crkvene krugove, pa je Bossuet prihvativši njegove misli pokušao i teški posao, da uskladi njegovu nauku o materiji kao čistom ispunjenom prostoru s katoličkom naukom o Euharistiji. Istina je, da je svijet za Descartesa realan, da on postojanje Božje izvodi iz dokaza, koji polaze od ovog svijeta (ex effectu), ali je istina i to, da on počinje od misli, koja je jedina prva sigurnost: sigurno je samo, da mislim. Nije li onda možda logično, da su, dalje raspredajući te misli, moderni filozofi zabacili svaki bitak pa *sav svijet* sveli na predodžbe i sadržaje naše svijesti. Za Descartesa ono »je pense, donc je suis« nije zaključak od pojave na bitak, nego prosto *»intuicija«:* da mislim, treba da postojim. Ali odakle nužnost da postojim »ja« kao duhovna supstancija? Tko ne će da zaključuje, tko zabacuje silogizam i tradicionalne oblike mišljenja, taj će skoro doći do tvrdnje: »ja mislim, dakle misao postoji«, a to je smisao novovjeke idealističke filozofije. Materijalni je svijet za Descartesa samo zato realan, jer Bog postoji, i sveden je nadalje na mekanizam jedne jednolične materije, koja je samo — protega i ništa više, sve ostalo je varka. Time je idealizmu dao veliki zamah. Istina je, da su neki filozofi i učenjaci i prije njega t. zv. sjetilne kvalitete našeg poimanja tvari kao sekundarne smatrali subjektivnima, a samo primarne (kao oblik, prostornost) smatrali realnima, ali nitko nije tako smiono tvrdio, da mu dostaje tvar = prostor i gibanje, pa da poput boga — demiurga stvori mekanički čitav svijet. Njegov deduktivni, matematički genij, koji nije imao dosta smisla za iskustvo, sve je izvodio iz svojih *»jasnih i razgovijetnih«* ideja. Za nj je bilo jasno, da »jasno i razgovijetno« spoznaje, da tvar ne može biti ništa drugo do — protega, i samo protega i sva jednolična. I životinja se tumači — mekanički, jer prirodni zakoni su mekanički zakoni,

METELWIN Digital LIBRARY

svuda isti. Životinja je isto što i jedna ura. Nešto drugo i novo imamo, tek kad dođemo do čovjeka, do čovjekove duše, koja je samo princip mišljenja, a da ne bude kao pilot u lađi, koji nezna, što osjeća lađa, zato je zamislio, da ima neku vezu s tijelom, našao joj je i »sijelo« u jednoj žlijezdi mozga.

Descartes je tako obarao soligizam, obarao tradicionalno umovanje o tvari, o duši, o životu, o svijetu, iznašao jedan svijet, koji je morao prijati njegovom matematičkom geniju, svijet općeg mekanizma, gdje će se sve dati izraziti brojkom, ali gdje sve i nije gotovo više od brojke. Time je iskazao goleme usluge modernoj tehnici, ali je i filozofsku svijetsku sliku osiromašio za sav onaj bujni sadržaj vidljivog svijeta. Sve je to postalo — varka. No i najmoderniji filozofi opet ustaju protiv isključivo *kvantitativne* slike svijeta i traže opet kvalitativnu sliku, kako ju daje i filozofija prije Descartesa. Bergson ustaje »protiv *nove skolastike*«, koja se u 19. stoljeću razvila na temelju fizike Galijeve, i vraća se kvalitativnoj fizici, smatrajući time, da zastupa »integralni empirizam«.[32]) U prirodi se konstatira *heterogeno, hierarhija* (Boutroux).[33]) Descartes je otjerao iz filozofije finalne (svršne) uzroke, ali kud ćemo nijekati svrhu, kad je činjenice propovijedaju? I čovjek radi po svrsi! Kod Descartesa iskustvo zlo prolazi, jer on polazi deduktivno od — svojih definicija. Tako je sva fizika osnovana na definiciji tvari kao protege. Zato jer je tvar = prostor, prostor = tvar, nema praznog prostora, dakle nema atoma, koji traže prazni prostor, zato je sve gibanje kružno i t. d.[34]) Descartes je tipični »metafizičar«.

Niko pravo ne zna vrijeme, u kome živi. Kuda mi danas idemo? Čini se u neku socijalno-autoritativnu epohu. Vrijeme Novog Vijeka bilo je vrijeme demokracije. Zar se zato osuđuje demokracija? Ne, svaka vrsta vladavine može biti dobra, a može biti i zla, pa tako i demokracija. Ako demokracija daje sve na glasovanje, danas izglasa kult razuma, a sutradan uvodi štovanje Najvišeg Bića, ako je za nju sve slobodno, što drugome ne škodi (kako veli kodeks francuske revolucije: Deklaracija o pravima čovjeka i građanina) ako je zakon ništa

---

[32]) Parodi: Philosophie contemporaine en France, 2. pregledano izd., Paris 1920, str. 285. (Bergson).

[33]) ibid. str. 176., 191.

[34]) Ovakova fizika zaista izlazi iz metafizike, zato ju je s pravom zabacivao Voltaire.

drugo doli rezultat opće volje, onda takova demokracija može dabome svašta izglasati.[35]) Ali ako demokracija štuje naravni moralni red, od Boga utvrđen, ako ona nije nad svime i svačime, već *priznaje nad sobom* Boga i Gospodara, onda takova demokracija ne mora voditi u — boljševizam. Ideologije se danas krvavo sudariše, kriza nije više smiješna riječ (kao prije za Zweiga) već stvarnost, koja nas ispunja »tragičnim osjećajem života« (u rječniku pok. filozofa Unamuna).

U mjesecu *studenom* god. 1916. vrativ se na kratki do-

---

[35]) Tako je Diderot, demokrata prije Revolucije, smatrao, da bi bilo »vraški idealno stanje, u kom ne bi bilo ni moga ni tvoga«. Sam Rousseau, koji se zove otac Revolucije, učio je, da čovjek » u stanju prirode« nije poznavao vlasništva i da je s razlikom »moje« i »tvoje« nastalo sve zlo. U početku Emila veli, da »ove dvije riječi građanin i domovina moraju biti izbrisane iz modernih jezika«. Diderot je još govorio, da je »moralni« čovjek »umjetan čovjek«, pa zamišljao anarkiju, u kojoj bi svaki živio po svojoj ćudi. »L'homme artificiel et moral« uveo je i monogamiju, koja »nije u prirodi«, jer žena ne može biti ničije vlasništvo (srodno govore komunisti, da je brak posljedica »kapitalističkog« shvaćanja, da ima neko »privatno« vlasništvo). Još je Diderot dodao, da i nagon za ženom ne odgovara monogamskoj ustanovi. Diderot je nadalje tražio, da se čovječanstvo »usreći« bezboštvom, jer je »Bog loša mašina« i svaki red, i individualni i socijalni, samo kvari.

S praktične pak strane vidimo u primjeru Rockefeller, da je ovaj znao svojim kapitalom držati u šahu i američke sudove, te čak na koncu, da izbjegne osudi, dao tim kapitalom izglasati i — jednoga predsjednika Unije. Tako čitamo u knjizi R. Cortau-a o »petrolejskom kralju«. Zanimiva je knjiga u tom smislu i knjiga o »kralju oružja«, doista »misterioznom čovjeku« po podrijetlu, životu i poslovanju, sir Bazil Zaharovu od Roberta Neumanna. Mimogred mi dolazi na um, da bi se morao naći jedan moderni Montaigne, koji bi nam opisao poput negdanjeg načelnika bordeaux-skog čovjeka — ali čovjeka iz Novog vijeka. Tu bi došao na pr. i onaj čudni lik Rasputina, koji je mogao svojom sugestivnom silom kao prosti mužik, prljava seljačina, gospodariti u jednoj silnoj autokraciji. Čudno je to, kuriozno biće — čovjek! Kuriozno kao i za vrijeme Montaigneovo!

Što čini opet onu hvaljenu snagu engleske demokracije negoli *jaka doza neosporna autoriteta,* koju ona sadržava. Sjetimo se nedavnih događaja, kad već mora biti govora o demokraciji, i prođimo se deklamacija.

METELWIN Digital LIBRARY

pust s ruske fronte u Voliniji za svjetskog rata uzeo sam u ruke prvi put Descartesov Discours (18. XI.) kao mladi student i topnički časnik u dobrom Reclamovom prijevodu (od dr. Ludwiga Fischera). Čitao sam tada u istom prijevodu i njegove Meditationes. Pošto nas je ljeti 1916. general Brusilov suzbio natrag, opet smo se doskora našli u tišini pozicionog rata. Tako sam tada pod zemljom i u bolnici mogao da čitam Nitzschea, Carlylea, Wundta, Lockea ... i da filozofiram o izlazu rata i njegovu rezultatu. Zapisao sam si u dnevnik (30. VIII. 1916.), što sam predviđao, da će se Evropa nacionalizirati i — socijalizirati. Jedno nikako nisam predviđao: da će rat izazvati neke posljedice, koje je izazvao, napose, što mi se za današnje vrijeme čini najbitnije, ovoliku krizu — autoriteta, kakva se ispoljuje danas u Evropi. Čini se, da je ovo, što velim, u protuslovlju s mojom tvrdnjom, da se možda bližimo jednom autoritativnom vremenu, ali nije, jer smatram, da se baš zbog toga javljaju autoritativni režimi i lažni autoriteti i baš zbog toga se traži autoritet čak i na krivom mjestu, jer — je autoritet došao Novim Vijekom u krizu. Sve je to kriza — autoriteta, nema pravog autoriteta, barem ne svuda, na pravom mjestu i u pravo vrijeme, i o rješenju ovoga pitanja ovise sva budućnost i mir čovječanstva.[36])

Descartes je stajao na početku one subjektivističke ere, u kojoj se stali rušiti autoriteti. Njegovu veličinu nijekati — za to nemamo dosta smionosti, za to nemamo dosta nezahvalnosti. Njegovom primjeru imamo zahvaliti sav ovaj čudesni svijet tehnike oko nas, tako čudesni, te sama pojava radija, koga već sretamo i na selu, izmjenjuje sliku cijelog svijeta. Cio svijet danas je kao jedna točka. Je li pak sav taj tehnički napredak samo blagoslovljeno izrabljen?! Ali uza sve, što mu duguje čovječanstvo, treba da si budemo svijesni i toga, da doista od njega počinje idealistička filozofija, koja odvodi od realnosti, od objekta, dakle i od autoriteta, te dolazimo pod vlast subjektivizama, lomnih zgrada novovjekih filozofija, protuslovnih, individualističkih, nekonstruktivnih. Kao plemić

---

[36]) Tragično je konstatirati, da se u tom kaosu protivno postizava od onoga, što se *zapravo traži*. Svuda se govori samo o »socijalnom osjećanju«, a jedan prijašnji poklonik Rusije A. Gide na povratku iz svijeta Sovjeta piše, da »dvoji, imali danas zemlja, pa bilo i Hitlerova Njemačka, gdje bi duh bio manje slobodan, više prignut, terorizovan, vazalan nego je u Rusiji«.

i vojnik Descartes želi da »bije bitke« za »opće dobro«, za budućnost nauke, daleko od težnje za pustom slavom, kad te samo hvale, daleko od težnje za niskim dobitkom, nedostojnim jedne plemenite duše, i zabrinut samo za svoj — mir i dokolicu, kao prava učenjačka priroda. Ne traži on isti mir, koji i epikurejac Montaigne, koji se za vrijeme evropske oluje u 16. vijeku zatvara u svoj dvorac. »Taj filozof, koji se sjećao, da je bio vojnik, htio se služiti *razumom kao oštrim mačem*, kojim se izvode *junačka djela*«.[37]) On je svoje djelo polako i oprezno izvodio, on ga je i izveo. No uza sve priznanje i uza svu zahvalnost, koju mu duguje čovječanstvo, njemu i njegovoj domovini »jasnih ideja«, a koju i pisac ovih skromnih redaka uvijek zove svojom drugom domovinom, uza svu našu zahvalnost, ne može se zanijekati, da nas je on zaveo u maglu idealističke filozofije. Fouillée pače (i s njim svi idealistički filozofi) hvale Descartesa, da je našao spasonosne tragove subjektivizma, da nas je izveo iz vlasti objektivne realnosti u novi svemir, u svemir *»sav od kristala«*.[38]) A posljedice . . .?

N'y touchez pas, il est brisé (»Vase brisé« od Sully Prudhommea).

---

[37]) D. Roustand u citiranom članku, str. 272.

[38]) Fouillée, op. cit. str. 133. — Naši marxisti grade opet svoju »novu kuću« sasma drukčije od Descartesa i Fouillée-a; ta je sva od najgušće materije, te tu nema ni tračak svjetla ili zraka.

METELWIN Digital LIBRARY

V. SPOZNAJNI REALIZAM — OSNOVKA PRAKTIČNOG REALIZMA

Descartes si je bio svjestan toga, da filozofija ima *golemo praktičko značenje.* Zato je posve s pravom pisao (u »Principia«) da je *najveća sreća* za državu *»imati pravih filozofa«.* Doista je najveća! Nije smatrao s Nietzscheom (konzekventno modernom fenomenalističkom subjektivizmu) da je *realnost pruživa* i da mi tu možemo kovati po miloj volji i iskovati, štogod hoćemo, na bilo koji način hoćemo. Zato je govoreći o državi iznosio, da u stvarima reforma valja biti oprezan, jer se velika tjelesa teško oporavljaju, kad se uzdrmaju. Za Descartesa ima i objektivnih faktora zbivanja. Ali on je ipak skrenuo filozofiju na puteve idealizma, to se poreći ne da. I tako u Novom Vijeku vidimo, da se kuje na praktičnom polju posve svojeglavo, sve više otima mah *subjektivizam,* i ljudstvo se sve manje pita, imade li možda ipak jedan *objektivni red,* utvrđen od Vječnog Demiurga, Upravljača Svijeta i Oca njegova. red, *koji se osvećuje,* red, koji je znala u stihove genijalno isklesati samo jedna duša mašte puna, i pravde žedna, i istinom začarana, učenik Tome Akvinca, fiorentinski prognanik XIII. stoljeća — Dante.

Descartesova lična kriza u zoru Novog Vijeka jest upravo *rođenje novovjeke filozofije.* Čim je on pošao s onog svog načela: sve je dvojbeno, sve, što mi sjetila kazuju, zabacujem, jer me ona prečesto varaju, sav vanjski svijet možda je tek san (pa doista u snu i imadem sve iste predodžbe kao i na javi), te čim on dolazi do jedne konstatacije, da su to ipak sve moje misli, a više od toga nikako ne može reći; čim je on tvrdio, da tek pošto je otkrio misao, može »dalje« — bilo je lako prekinuti kod ovog koraka i reći: ne, i ne može se »dalje«, treba stati: sve je misao, sadržaj svijesti, sve tek idealno postoji. Tako je Descartes, graditelj »kristalne« palače »jasnih« ideja, otac Kantovske i zakantovske filozofije. Fouillée zato svojim domorocima ovako govori o njemu spominjući Nijemce: »Zamislite, da se rodio u Njemačkoj; slavila bi se njegova stogo-

dišnjica triumfalnim slavama, kao što se slavi tamo Leibniz i Kant«.[39])

Ko bi se danas usudio tretirati ga onako, kako ga tretirahu neprijatelji mu u Holandiji, i zvati ga pustolov, šarlatan, Rose-Croix, papista, jezuita, Gospin pobožnjak, idolopoklonik. Optuživahu ga, da svuda ostavlja nezakonitu djecu (imao je jednu nezakonitu kćerku!), da je došao u Holandiju, da krije svoje opačine, da je ortak Vaninijev, te širi ateizam, kad iznosi onake dokaze za postojanje Božje.[40]) Vremena se mijenjaju. Pokoljenja djela sude; što je čije, svakom daju. Zato nama ostaje ipak pravo, da uz dužno poštovanje i dužnu zahvalnost otklonimo njegovo umovanje kao i sav spoznajni idealizam.

U Holandiji su protiv Descartesa ustali aristotelovci, protestantski teolozi, koji nisu znali za šalu. U Francuskoj je gospodar Parnasa Boileau na zabranu Descartesove filozofije odgovorio svojim »Arrêt burlesque«, gdje se veli, da je odsada »*Razum*« otjeran sa škola, jer treba da stari gazda Aristotel tu i dalje mirno pašuje. Danas Aristotel nije više ona filozofska velevlast na evropskim školama, kao što je tada bio. Descartes se imao boriti s jakim autoritetom Aristotelovim. Aristotelova filozofija, koja govori o materiji i formi u tjelesima, o biću *actu (»u činu«)* i o biću *potentia (»u mogućnosti«)*, o intelektu aktivnom i pasivnom, o duši (formi) inherentnoj i supsistentnoj, o raznim vrstama uzroka i t. d. — sva je kao neka genijalna »*gramatika*« stvarnosti, ne lako pristupačna, a — uslijed bujnog i suptilnog svog stručnog rječnika, koji se lako izrodi u verbomotoričku borbu s mlinovima — opet takove naravi, da ne smije doći u ruke osrednjih duhova. Mercier tvrdi, da je došla, jer su aristotelovci branili i zastarjelu koncepciju kozmosa, koju je već znanost triumfalno oborila, ne lučeći ideje Aristotelove od akcidentalnih bludnja.[41]) Nama nije zadaća da budemo Aristotelovi suci, no

---

[39]) Fouillée, op. cit. str. 6.

[40]) Chevalier, op. cit. str. 79 .

[41]) Traité élém. de philos., sv. 2, Louvain 1925, str. 471. »Skolastika je potučena *faute d'hommes, a* ne *faute d'idées*«, zatajili su njeni predstavnici, koji nisu bili dorasli, ne same ideje, uzevši ih najopćenitije, ne u pojedinostima, koje nisu ni bile u *nužnom* savezu s nače-

METELWIN Digital LIBRARY

danas se lako rugati, onda je trebalo i boriti se, a ta borba nije bila laka.

Descartes je bio tiha voda, on je iznio u Novom Vijeku pobjedu. Njegova je filozofija *još realistička,* ali to je jedan vrlo *osakaćeni* realizam, koji nosi u sebi, kako smo utvrdili, sve *klice idealizma,* te nam povijest filozofije kaže, da se taj lomni realizam »jasnih i razgovjetnih« ideja doskora prometnuo u sanjivo carstvo »predodžbe i volje«.

Andersen, odlični pisac onih tako toplih, lirskih, pa opet i jetkih, ironičkih priča za djecu, koje su jednako dobre za djecu kao i za odrasle, napisao je i priču *»Carev slavuj«,* koja je pisana, kao da šiba na Descartesovu teoriju »bête-machine«. I umjetni, skupocjeni slavuj, sav od dragulja, što ga dade načiniti car od Kine pjeva ... no priprosti s mora ribari ne čuju u tom pjevanju *»ono nešto«.* Ali eto, ni *cara na umoru* ne može da utješi doli onaj — pravi slavuj, koji se opet pojavio na prozoru.

U jednoj slovačkoj pripovijesti priča se o gizdavoj Marženki, koja nije htjela poći za seljaka, da jede »seljački kruh«, ni za vlastelina, da jede »gospodski kruh«. Zavaravana svojim snovima ona je čekala — kneza. Na pitanje, kakav će kod njega kruh jesti, on se stade porugljivo smijati: kod njega se ne jede kruh, ali ako bude htjela, jesti će bakrenoga, srebrnoga, zlatnoga kruha. Ona nije pravo shvatila ovih riječi ni njihove zamašitosti. Tako je dospjela u carstvo kneza-vladara kovina. Ali gorko razočaranje moralo je doći, i ona je uzdisala za koricom — *pravoga* kruha. Tek na prosne dane, kad se blagoslivljaju žitna polja, bilo joj je tada dopušteno da ode na gornji svijet, gdje se jede od nje prezreni, sada slatki seljački kruh. Kako je taj hljeb bio sad sladak! *(»Bakreni hljeb«,* u zbirci Antonije Kassowitz-Cvijić: Slavenske priče, 2. knjiga).

Treba zato da se vratimo zdravom realističkom filozofiranju i ostavimo idealističke palače od lomna »kristala«, koje nisu udobne za stanovanje ni samim njihovim gospodarima. Pomalo i na više načina očituje se danas ta težnja u filozofiji, što valja od srca pozdraviti. Treba da se vratimo stvarnosti i

---

lima, a koje je već znanost oborila (str. 472.). Tako filozofi ruše eto filozofiju, tako *odozgo* ruše same sebe vlasti, popovi vjeru ... In vesta di pastor lupi rapaci (Dante, Paradiso, XXVII, 55).

autoritetu praktičnog objektivnog reda utvrđenog od Tvorca Vasione i Oca Čovječanstva. Filozofija treba da se vrati objektu, realnosti, i konačnom Izvoru sve realnosti, koji je i njen Smisao i Cilj, Bogu. *Tako se pravi, praktični idealizam osniva napokon samo na filozofijskom spoznajno-kritičnom realizmu.*

METELWIND DIGITAL LIBRARY

Glavni radovi istog pisca:

Voltaire, Leibniz i teodiceja, Nastavni Vjesnik god. 1919./20.

Jedno novootkriveno djelo Diderotovo, Jugosl. Njiva, 1921. br. 47.

Paul Claudel, Hrv. Prosvjeta god. 1922.

Francis Jammes, Hrv. Prosvjeta god. 1923.

Blaise Pascal (o 300-god. rođenja) Hrv. Prosvj. g. 1924.

U slavu Pierre-a Ronsarda (o 400-god. rođenja), Hrv. Prosvj. g. 1925. (s dvije pjesme prevedene od Domjanića).

Diderotova etika, Život, god. 1931. (br. 3. i 7.) i god. 1932. (br. 5.).

Dostojevskovo Selo Stepančikovo i Molière-ov Tartuffe, Hrv. Prosvj. god. 1933.

Novi Montaigne, Obzorov uskršnji prilog god. 1933 .

O 400-godišnjici Rabelaisovoj, Nast. Vjesnik, god. 1932./33.

Montaigne i medicina njegova vremena, Liječnički Vjesnik, god. 1933.

Neke uspomene na pokojnog hrvatskog pjesnika Domjanića, Napretkov kalendar za god. 1934.

Komično i tragično u Molière-a, Književni Horizonti god. 1934.

Pedagogija dvaju filozofa francuske Renesanse, Savremena Škola, god. 1934.

Montaigne, filozof krize, Tipografija, Zagreb 1936.